

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات	
Module Detail	
مضمون کا نام	اردو
Subject Name	Urdu
کورس کا نام	اردو سرسم الخط کی آموزش
Course Name	Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان	حروف تجھی (ج – ٿ)
Module Name/Title	Huruf-e-Tahajji (ج – ٿ)
ماڈیول آئی ڈی	HFTJ-ZHE_03_E
Module ID	
کلیدی الفاظ	نچ ج ح خ د ذ ذ ر ڙ ز ڙ
Keywords	ڈیولپمنٹ ٹیم

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار Role	نام Name	ادارہ Affiliation
کورس کو آرڈینیٹر Course Coordinators	پروفیسر محمد فاروق انصاری Prof. Mohd. Faruq Ansari پروفیسر دیوان حنан خان Prof. Diwan Hannan Khan	ڈی ای ایل، این سی ای آرٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi
کورس ایڈ منیشنریٹر Course Administrator	ڈاکٹر عبدالرحمن Dr. Abdur Rahman ڈاکٹر امتیاز احمد Dr. Imtiyaz Ahmad	ڈی ای ایل، این سی ای آرٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi

Module: 3

Huruf-e-Tahajji (ڙ—ڙ)

Fehrist

1	Taaruf	3
2	Maqaasid.....	3
3	Jeem ki tadarees	3
4	Chey ki tadarees	5
5	Hey ki tadarees	6
6	Khe ki tadarees	8
7	Daal ki tadarees	9
8	Daal ki tadarees	11
9	Zaal ki tadarees.....	12
10	Re ki tadrees.....	14
11	De ki tadrees	16
12	Zey ki tadrees	17
13	Zey.....	19
14	khulaasa.....	21

1 Taaruf

Dosto! pichley module mein aap, bey, pey, tey, tey aur sey huruf ke baarey mein maalumaat haasil kar chuke hain. Is module mein hum isi silsiley ko aagey badhatey hue jeem, chey, hey, khey, daal, daal, zaal, rey, de, zey, zey huruf key baarey mein maalumaat haasil karenge. Saath hi aap ko un ki mukammal shakl, unkey naam, aawaazen aur likhney mein unki tarkibi ya badli hui shaklen jinhen hum elographics kahtey hain sikhai jayengi, yaani huruf ki tarkibi shaklon ko aapas mein ya mufrad huruf ke saath ibtedaai, darmiyaani aur aakhiri halaton mein jodney ya milaney ke tariqey bhi batey jaayenge.

2 Maqaasid

is module ke mutaley key baad aap:

1. Jeem, chey, hey, khey, daal, daal, zaal, rey, de, zey, zey huruf ki shaklon se waqif ho jayenge.
2. In huruf ke naamon aur unki aawaazon se bhi waaqif hongey.
3. Likhney mein unki tarkibi ya badli hui shaklon aur unkey istemaal se bhi waaqif ho sakenge.

Aayie! Sab se pahley hum jeem ke baarey mein guftagu karen. Jeem is harf ka naam hai aur is ki aawaaz ja ada hoti hai. Is ki shakl dairey ki si hoti hai. Ye dekhiye:

Daaira o

3 Jeem ki tadarees

Jeem ko sab se pahley baaien taraf mamuli sa niche sey upar ki jaanib aur phir daaien jaanib sidhi satar khinchtey huye usey niche ki jaanib khinch kar ek daaira banatey hain aur is daaire ke darmiyaan ek nuqta banatey hain. Ye dekhiey is tareh

ج

ek martaba phir dekhiye

ج

Jab lafz key shuru mein ya darmiyaan mein jeem ko likha jata hai to is ki shakl is tareh hogi.

ج

aur jab darmiyan mein likha jata hai to is ki shakl yun hoti hai.

ج

lekin lafz ke aakhir mein aaney par jeem ki puri shakl banai jati hai. Ye dekhiye is tareh

ج

in misaalon par ghaur kijiye:

jeem + alif = jaa	جا = ا + ج
bey + jeem + alif = bajaa	بجا = ب + ج + ا
jeem + jeem = jaj	جج = ج + ج

Aap ne ghaur kiya hoga ki ja-bjaa aur jaj lafzon mein harf jeem ki choti shakl istemaal ki gai hai yani jeem ko mukhtasar kar usey dusre huruf se joda gaya hai. Ye dekhiye is tareh

jeem + alif = jaa	جا = ا + ج
bey + jeem + alif = bajaa	بجا = ب + ج + ا

jeem + jeem = jaj

ج + ج = جج

is tareh kuch aur misalon ko ghaur sey dekhiye:

jeem + bey = jab	ج + ب = جب
aa + jeem = aaj	آ + ج = آج
alif mad aa + jeem + alif = aajaa	ا + آج + ا = آجا
tey + alif + jeem = taaj	ت + ا + ج = تاج

jeem ke baad agla harf chey hai. Is ki aawaaz chey ada ki jati hai. is ki shakl bhi daairey ki si hoti hai. Ye dekhiey:

4 Chey ki tadarees

jeem ki tareh chey ko bhi sabsey pahley baien taraf mamuli sa nichay sey upar ki janib aur phir daien janib seedhi satar khinchtey huey usey nichay ki janib khinch kar ek daaira banatey hain aur is dairey ke darmiyan teen nuqtey banatey hain. Ye dekhiey is tareh:

ek martaba phir dekhiey

jab lafz key shuru mein ya darmiyan mein chey ko likha jata hai to is ki shakl is tareh hogi

aur jab darmiyan mein likha jata hai to is ki shakl youn hoti hai

lekin lafz ke aakhir mein aaney par chey ki puri shakl banai jaati hai. Ye dekhiey is tareh

in misalon par ghaur kijiye:

chey + tey = chit	چ+ت=چت
bey + chey + tey = bachat	ب+چ+ت=بچت
jeem + chey = jach	ج+چ=چ
bey + chey = bach	ب+چ=چ

Aap ney ghaur kiya hogा ki chit aur bachat lafzon mein harf chey ki choti shakl istemal ki gai hai yani chey ko mukhtasar kar usey dusrey huruf sey joda gaya hai. Jab ki lafz jach aur bach mein chey ki puri shakl likhi gai hai. Ye dekhiye is tareh:

chey + tey = chit	چ+ت=چت
bey + chey + tey = bachat	ب+چ+ت=بچت
jeem + chey = jach	ج+چ=چ
bey + chey = bach	ب+چ=چ

5 Hey ki tadarees

hey key baad agla harf hey hai. Is ki aawaaz ha ada ki jaati hai. Is ki shakl bhi daairey ki si hoti hai lekin is mein darmiyan mein nuqtey nahin hotey. Ye dekhiey

jeem aur che ki tarah he ko bhi sabse pahle baien taraf maamuli sa niche se upar jaanib aur phir daien jaanib sidhi satar khinchte huey use niche ki jaanib khinch kar ek daaira banaate hain. ye dekhie is tareh

ڦ

ek martba phir dekhie

ڦ

jab lafz ke shuru mein ya darmiyaan mein he ko likha jaata hai to is ki shakl is tareh hogi

ڦ

aur jab darmiyaan mein likha jaata hai to is ki shakl youn hoti hai

ڦ

lekin lafz ke aakhir mein aane par he ki puri shakl banai jaati hai. ye dekhie is tareh

ڦ

in misaalon par ghaur kijiye:

he + jeem = haj	ح + ج = حج
be + he + se = bahas	ب + ح + ش = بحث
alif + he + be + alif + be = ahbaab	ا + ح + ب + ا + ب = احباب

aap ne ghaur kiya hoga ki haj bahas aur ahbaab lafzon mein harf he ki choti shakl istemaal ki gai hai yani he ko mukhtasar kar use dusre huruf se joda gaya hai. ye dekhie is tareh:

he + jeem = haj	ح + ج = حج
be + he + se = bahas	ب + ح + ش = بحش
alif + he + be + alif + be = ahbaab	ا + ح + ب + ا + ب = احباب

6 Khe ki tadarees

jeem chey aur he ke baad agla harf khe hai. is ki aawaaz kha ada ki jaati hai. Is ki shakl bhi daaiare ki si hoti hai. ye dekhiye

jeem chey aur he ki tareh khe ko bhi sabse pahle baien taraf mamuli sa niche se upar ki jaanib aur phir daien jaanib sidhi satar khinchte huey use niche ki jaanib khinch kar ek daaira banaate hain aur is ke upar ek nuqta banaate hain. ye dekhiye is tareh

ek martaba phir dekhiye

jab lafz ke shuroo mein ya darmiyaan mein khe ko likha jaata hai to is ki shakl is tareh hogi

aur jab darmiyaan mein likha jaata hai to is ki shakl youn hoti hai

lekin lafz ke aakhir mein aane par khe ki poori shakl banai jaati hai. ye dekhiye is tareh

in misaalon par ghaur kijiye:

khe + be + re = khabar	خ+ب+ر=خبر
te + khe + te = takht	ت+خ+ت=تخت
pe + khe + te + alif = pukhta	پ+خ+ت+ا=پختا
che + re + khe = charkh	چ+ر+خ=چرخ

aap ne ghaur kiya hoga ki khabar takht aur pukhta lafzon mein harf khe ki choti shakl istemaal ki gai hai yaani khe ko mukhtasar kar use doosre huruf se joda gaya hai. jab ki lafz charkh mein khe ki poori shakl likhi gai hai. ye dekhiye is tareh

khe + be + re = khabar	خ+ب+ر=خبر
te + khe + te = takht	ت+خ+ت=تخت
pe + khe + te + alif = pukhta	پ+خ+ت+ا=پختا
che + re + khe = charkh	چ+ر+خ=چرخ

7 Daal ki tadarees

dosto in huruf ke baad ab daal daal aur zaal ka zikr karte hain. aaiye sabse pahle ham daal ke baare mein guftagu karen. daal is harf ka naam hai aur is ki aawaaz daal ada hoti hai. Is ki shakl neem daaire ki si hoti hai. ye dekhiye

neem daaire)

daal ko sab se pahle baien taraf mamuli sa neeche se upar ki jaanib aur phir daien jaanib seedhi satar khinchte huey use neeche ki jaanib kheench kar ek daaire bnatey hain aur us daaire ke drmiyan eik nuqta banate hain ye dekhiye is tareh:

ek martaba phir dekhiye

daal khaah lafz ke shuru mein aaye ya darmiyaan mein ya phir aakhir mein, hamesha us ki poori shakl likhi jaati hai. ye baat ghaur karne ki hai ki daal apne se pahle waale harf ke saath to mil jaata hai lekin apne se baad waale harf ke saath nahin milta. yaani daal ke baad koi harf aayega to usey alag hi likha jayega. Doosri zaroori baat ye hai ki harf ke saath jodtey waqt daal ko upar se neeche ki jaanib likhte hain.

ek martaba phir dekhiye

in misaalon par ghaur kijiye:

daal +alif + rey+alif = daara	دارا = ر + ا + د + ا
daal + alif + seen = daas	داس = ا + س + د
bey +daal + rey = badar	بدر = ر + د + ب
alif mad aa + bey + alif + daal =aabaad	آباد = د + ا + ا + ب + آ
alif mad aa + bey + alif + bey = aadaab	آباد = ب + ا + ا + د + آ

aap ne ghaur kiya hogा ki daara daas aur adaab mein daal ki puri shakl istemaal ki gai hai lekin badr mein daal ki badli hui shakl likhi gai hai. ye dekhiye is tareh

daal +alif + rey+alif = daara	دارا = ر + ا + د + ا
daal + alif + seen = daas	داس = ا + س + د

bey +daal + rey = badar	ب+د+ر=بدر
alif mad aa + bey + alif + daal =aabaad	آب+ا+، آباد
alif mad aa + bey + alif + bey = aadaab	آب+ا+، آباد

8 Daal ki tadarees

daal ke baad agla harf daal hai. is ki aawaaz daa ada ki jaati hai. Is ki shakl bhi neem daaire ki si hoti hai. ye dekhiye

zaal ko sab se pahle baien taraf maamuli sa niche se upar ki jaanib aur phir daien jaanib seedhi satar khuinchtey huey usey niche ki jaanib khinch kar ek neem daaira see shakl banaate hain aur is daaire ke upar toi banaatey hain. ye dekhiye is tareh:

ek martaba phir dekhiye

daal aur daal ki tareh daal khaah lafz ke shuru mein aae ya daramiyaan mein ya phir aakhir mein, hamesha us ki poori shakl likhi jaati hai.ye baat gaur karne ki hai ki daal aur daal ki tareh zaal bhi apne se pahale waale harf ke saath to mil jaata hai lekin apne se baad waale harf ke saath nahin milta. yaani zaal ke baad koi harf aayega to use alag hi likha jayega. doosari zaroori baat ye hai ki harf ke saath jodte waqt zaal ko upar se niche ki jaanib khinchte hain.

ek martaba phir dekhye

in misaalon par gaur kijiye:

daal + be = dab	ڏ+ٻ=ڏٻ
daal + alif + te = daat	ڏ+ا+ٿ=ڏاٿ
daal + aadha be + be + alif = dibba	ڏ+ٻ+ٻ+ا=ڏٻٻا
alif + daal + daal + alif = adda	ا+ڏ+ڏ+ا=اڏڏا
be + daal = bad	ٻ+ڏ=ٻڏ

aapane gaur kiya hogta ki dab daat dibba aur adda mein daal kee pooree shakl istemaal kee gaee hai lekin bad mein daal kee badalee huee shakl likhee gaee hai. ye dekhie is tarah:

daal + be = dab	ڏ+ٻ=ڏٻ
daal + alif + te = daat	ڏ+ا+ٿ=ڏاٿ
daal + aadha be + be + alif = dibba	ڏ+ٻ+ٻ+ا=ڏٻٻا
alif + daal + daal + alif = adda	ا+ڏ+ڏ+ا=اڏڏا
be + daal = bad	ٻ+ڏ=ٻڏ

9 Zaal ki tadarees

daal aur daal ke baad agala harf zaal hai. is kee aavaaz zaal ada kee jaatee hai. is kee shakal bhee neem daayare kee see hotee hai. ye dekhie:

zaal ko sab se pahale baen taraf maamool ee sa neeche se oopar kee jaanib aur phir daen jaanib seedhee satar kheenchate hue use neeche kee jaanib kheench kar ek niyam daayara see shakl banaate hain aur is daayare ke oopar nuqta banaate hain. ye dekhie is tarah:

ek martaba phir dekhie:

daal aur daal kee tarah zaal khaah lafz ke shuroo mein aae ya daramiyaan mein ya phir aakhir mein, hamesha us kee pooree shakal likhee jaatee hai. ye baat gaur karane kee hai ki daal aur daal kee tarah zaal bhee apane se pahale vaale harf ke saath to mil jaata hai lekin apane se baad vaale harf ke saath nahin milata. yaanee zaal ke baad koe harf aaega to use alag hee likha jaega. doosaree zarooree baat ye hai ki harf ke saath jodate vaqt zaal ko oopar se neeche kee jaanib hain.

ek martaba phir dekhie:

in misaalon par gaur keejeee:

zaal + alif + ta = zaat	ز+ا+ت=زات
zaal + be + he = zabah	ز+ب+ح=زبحة

jeem + zaal + be = jazb	ج+ڙ+ب=ڃڙب
te + zaal + be zaal + be = tazabzub	ٿ+ڙ+ٻڙ+ٻ=ٿڙٻڙب

aap ne ghaur kiya hogा ki zaat aur zabah lafzon mein zaal ki poori shakl istemaal ki gayi hai lekin jazb aur tazabzub mein zaal ki badli hui shakl likhi gayi hai.ye dekhiye is tareh:

zaal + alif + ta = zaat	ڙ+ا+ت=ڙاٽ
zaal + be + he = zabah	ڙ+ٻ+ه=ڙڻ
jeem + zaal + be = jazb	ڃ+ڙ+ٻ=ڃڙٻ
te + zaal + be zaal + be = tazabzub	ٿ+ڙ+ٻڙ+ٻ=ٿڙٻڙٻ

10 Re ki tadrees

daal daal aur zaal ke baad ab re dhe ze aur ze huroof ke baare mein guftagu karte hain. aaiye sabse pahle harf re ke baare mein guftagu karen. re is harf ka naam hai aur is ki aawaaz re ada hoti hai. is ki shakl tirchhi lakeer ki si hoti hai. ye dekhiye

tirchi lakeer /

re ko upar se niche ki jaanib tircha khinchte huye baayen jaanib le jaate hain. ye dekhiye is tarah:

ek martaba phir dekhiye:

re jab lafz ke shuru mein aata hai to ye poora likha jaata hai. jab darmiyaan mein ya phir aakhir mein aata hai to is ki badli hui shakl likhi jaati hai. ye baat ghaur karne ki hai ki re apne se pahle waale harf ke saath to mil jaata hai lekin apne se baad waale harf ke saath nahin milta. yaani re ke baad koi harf aayega to usey alag hi likha jayega. doosri zaroori baat ye hai ki harf ke saath jodtey waqt re ko upar sey niche ki jaanib likhte hain. ye dekhiye:

rey + tey = rut	ر+ت=رُت
rey + alif + hey + tey = raahat	ر+ا+ھ+ت=راحت
alif + se + re = asar	ا+ش+ر=اشر
jeem + be + re = jabr	ج+ب+ر=جبر
zaal + re + alif = zara	ڏ+ر+ا=ڙرا
be + re + be + alif + daal = barbaad	ب+ر+ب+ا+د=برباءد
che + alif + daal + re = chaadar	چ+ا+د+ر=چادر
pe + alif + re + alif = paara	پ+ا+ر+ا=پارا

aap ne ghaur kiya hogा ki rut, raahat, zara, chaadar aur paara mein rey ki poori shakl istemaal ki gayi hai lekin asar, jabr aur barbaad mein re ki badli hui shakl likhi gai hai. ye dekhiye is tareh:

rey + tey = rut	ر+ت=رُت
rey + alif + hey + tey = raahat	ر+ا+ھ+ت=راحت

alif + se + re = asar	ا+ش+ر=اُسرا
jeem + be + re = jabr	ج+ب+ر=جاُبر
zaal + re + alif = zara	ز+ر+ا=زاُرا
be + re + be + alif + daal = barbaad	ب+ر+ب+ا+د=باُرباد
che + alif + daal + re = chaadar	چ+ا+د+ر=چاُدار
pe + alif + re + alif = paara	پ+ا+ر+ا=پاُرما

11 De ki tadrees

re ke baad agla harf de hai.is ki aawaaz da ada ki jaati hai.is ki shakl bhi tirchi lakeer ki si hoti hai.ye dekhiye

de ko upar se niche ki jaanib tircha khinchte huye baien jaanib le jaate hain.ye dekhiye is tareh:

ek martaba phir dekhiye:

de jab lafz ke shuru mein aata hai to ye poora likha jaata hai.jab darmiyaan mein ya phir aakhir mein aata hai to is ki badli hui shakl likhi jaati hai.ye baat ghaur karne ki hai ki har de apne se pahle waale harf ke saath to mil jaata hai lekin apne sey baad waale harf ke saath nahin milta.yaani de ke baad koi harf aayega to usey alag hi likha jayega.dusri zaroori baat ye hai ki harf ke saath jodtey waqt de ko upar se nichey ki jaanib likhtey hain.ye dekhiye:

ek martaba phir dekhiye:

in misaalon par ghaur kijiye

aliph mad aa + da = aad	ط = ج + ئ
aliph mad aa + da + alif = aada	ط = ا + ج + ئ
be + da + alif = bada	ب + ج + ا = بادا
te + alif + da = taad	ت + ا + ج = تaad

aap ne ghaur kiya hogा ki de, aada aur taad mein de ki poori shakl istemaal ki gai hai lekin bada mein de ki badli hui shakl likhi gai hai.ye dekhiye is tareh:

aliph mad aa + da = aad	ط = ج + ئ
aliph mad aa + da + alif = aada	ط = ا + ج + ئ
be + da + alif = bada	ب + ج + ا = بادا
te + alif + da = taad	ت + ا + ج = تaad

12 Zey ki tadrees

rey aur dey ke baad agla harf zey hai.is ki aawaaz ze ada kiya jaata hai.is ki shakl bhi tirchi lakeer ki si hoti hai.ye dekhiye

ze ko upar se niche ki jaanib tircha khinchte huye baen jaanib le jaate hain.ye dekhiye is tareh:

ek martaba phir dekhiye:

re aur de ki tareh jab ze lafz ke shuru mein aata hai to ye poora likha jaata hai. jab darmiyaan mein ya phir aakhir mein aata hai to is ki badli hui shakl likhi jaati hai.ye baat ghaur karne ki hai ki ze apne se pahle waale harf ke saath to mil jaata hai lekin apne se baad waale harf ke saath nahin milta.yaani ze ke baad koi harf aayega to use alag hi likha jayega.doosri zaroori baat ye hai ki harf ke saath jodte waqt ze ko upar se niche ki jaanib likhte hain.ye dekhiye:

ek martaba phir dekhie:

in misaalon par ghaur kijiye:

ze + re = zar	$ڙ + ر = ز$
re + alif + ze = raaz	$ر + ا + ڙ = راڙ$
jeem + ze + alif = jaza	$ڄ + ڙ + ا = جاڙ$
be + za + alif + za = bazzaaz	$ٻ + ڙ + ا + ڙ = باڙڙاڙ$
za + ba + alif + noon = zabaan	$ڙ + ٻ + ا + ن = زباڻ$

Aap ne ghaur kiya hoga ki zar, raaz aur zabaan mein ze ki poori shakl istemaal ki gai hai lekin jaza aur bazzaaz mein ze ki badli hui shakl likhi gai hai.ye dekhiye is tareh:

ze + re = zar	$رj = r + j$
re + alif + ze = raaz	$رj = j + i + r$
jeem + ze + alif = jaza	$جz = i + j + ز$
be + za + alif + za = bazzaaz	$بز = j + i + ز + ز$
za + ba + alif + noon = zabaan	$زن = ب + ا + ن = زباان$

13 Zey

re de aur ze ke baad agla harf ze hai.is ki aawaaz jh ada ki jaati hai.is ki shakl bhi tirchi lakeer ki si hoti hai.ye dekhiye:

ze ko upar se niche ki jaanib tircha khinchte huye baen jaanib le jaate hain.ye dekhiye is tareh:

ek martaba phir dekhiye:

re de aur ze ki tareh jab ze lafz ke shuru mein aata hai to ye poora likha jaata hai.jab darmiyaan mein ya phir aakhir mein aata hai to is ki badli shakl likhi jaati hai.ye baat ghaur karne ki hai ki jh apne se pahle waale harf ke saath to

mil jaata hai lekin apne se baad waale harf ke saath nahin milta.yaani jh ke baad koi harf aayega to use alag hi likha jayega.doosri zaroori baat ye hai ki harf ke saath jodte waqat jh ko upar se niche ki jaanib likhte hain aur is ke upar teen nuqte lagaate hain.ye dekhiye:

ek martaba phir dekhiye:

in misaalon par ghaur kijiye:

ze + alif + za = zaaz (ek kaanton daار jhaadi jise ount raghabat se khaata hai	ز+ا+ڙ=ڙاڙ (ایک کانٹوں دار جھاڑی جسے اونٹ رغبت سے کھاتا ہے)
ze + re + phe = zaraph (gahra, ameeq)	ڙ+ر+ف=ڙرف (گھرا، عینت)
alif + ze + daal + re = azdar	ا+ڙ+د+ر=اڙدر
meem + jeem + daal + he = muzda	م+ڙ+د+ه=مڙدہ

Aap ne ghaur kiya hogा ki zaaz, zaraph, azdar, lafzon mein ze ki poori shakl istemaal ki gai hai lekin muzda mein ze ki badli hui shakl likhi gai hai.ye dekhiye is tareh:

ze + alif + za = zaaz (ek kaanton daار jhaadi jise ount raghabat se khaata hai	ز+ا+ڙ=ڙاڙ (ایک کانٹوں دار جھاڑی جسے اونٹ رغبت سے کھاتا ہے)
ze + re + phe = zaraph (gahra, ameeq)	ڙ+ر+ف=ڙرف (گھرا، عینت)
alif + ze + daal + re = azdar	ا+ڙ+د+ر=اڙدر

meem + jeem + daal + he = muzda

م = م + ج + د + ح

14 khulaasa

dosto! Aap ne huroofe-tahajji ke huroof je che he khe daal daal zaal re de ze aur ze ki shaklon, unaki aawaazon aur jod kar likhne ke tareeqon ke baare mein maaloom kiya.Aap ne ye bhi seekha ki in huroof ki teenon sooraten kya hongi.yaani jab ye kisi lafz ke shuru mein aaye to is ki shakl kya hogi, darmiyaan mein kya hogi aur jab lafz ke aakhir mein aaye to is ki shakl kaisi hogi.ummeed hai aap mashq ke zariye is mein mazeed pukhtagi layenge. khyaal rahe ki har harf ki aawaaz alag hoti hai.is baat ka bhi khyaal rakhen kahan daal daal zaal re de ze aur ze apne aage waale huroof se mila kar nahin likhe jaate hain.ek aur aham baat ye hai ki Urdu mein ze ki aawaaz ze ki tareh ada ki jaati hai.unhen ham-aawaaz huroof bhi kaha ja sakta hai.agle module mein aap se huroofe-tahajji ke huruf seen sheen swaad zwaad toe zoe ain aur ghain ke baare mein guftagu ki jayegi.

Disclaimer

Online course ke darsi mawaad ki tarreeb-o-tadveen ke liye NCERT ki darsi wo muaavin darsi kitaabon urdoo zabaan-o-adab ki taarikh, urdu qavaid-o-insha, urdu ki adabi asnaaf, rahnuma kitaab, urdu tadarisiyaat, urdu zabani ki tadarees waghaira se istefada kiya gaya hai

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات	
Module Detail	
مضمون کا نام	اردو
Subject Name	Urdu
کورس کا نام	اردو رسم الخط کی آموزش
Course Name	Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان	حرف تجی (ج – ڻ)
Module Name/Title	Huruf-e-Tahajji (ج – ڻ)
ماڈیول آئی ڈی	HFTJ-ZHE_03_H
Module ID	
کلیدی الفاظ	نجخنج دڏڙ رُزِر
Keywords	ڈیولپمنٹ ٹیم

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار Role	نام Name	ادارہ Affiliation
کورس کو آرڈینیٹر Course Coordinators	پروفیسر محمد فاروق انصاری Prof. Mohd. Faruq Ansari پروفیسر دیوان حنан خان Prof. Diwan Hannan Khan	ڈی ای ایل، این سی ای آرٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi
کورس ایڈ منیشنریٹر Course Administrator	ڈاکٹر عبدالرحمن Dr. Abdur Rahman ڈاکٹر امتیاز احمد Dr. Imtiyaz Ahmad	ڈی ای ایل، این سی ای آرٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi

ਮोड़ीयूल-3

हुरूफे-तहज्जी (ੴ—੦)

फेहरिस्त

1	तआरुफ	3
2	मकासिद	3
3	जीम की तदरीस	4
4	चे की तदरीस	5
5	हे की तदरीस	7
6	खे की तदरीस	9
7	दाल की तदरीस	11
8	ड़ाल की तदरीस	13
9	ज़ाल की तदरीस	15
10	रे की तदरीस	16
11	ड़े की तदरीस	18
12	ज़े की तदरीस	20
13	ज़ो की तदरीस	22
14	खुलासा	24

1 तआरुफ़

दोस्तों: पिछले मोडीयूल में आप, अलिफ, बे, पे, ते, टे और से हुरूफ़ के बारे में मालूमात हासिल कर चुके हैं। इस मोडीयूल में हम इसी सिल्सिले को आगे बढ़ाते हुए जीम, चे, हे, खे, दाल, डाल, ज़ाल, रे, ढे, ज़े, ज़े हुरूफ़ के बारे में मालूमात हासिल करेंगे। साथ ही आपको उन की मुकम्मल शक्ल, उनके नाम, आवाज़ें और लिखने में उनकी तरकीबी या बदली हुई शक्लें जिन्हें हम एलोग्राफिक्स कहते हैं सिखाई जाएँगी, यानी हुरूफ़ की तरकीबी शक्लों को आपस में या मुफरद हुरूफ़ के साथ इब्तेदाई, दरमियानी और आखिरी हालतों में जोड़ने या मिलाने के तरीके भी बताए जाएँगे।

2 म़क़ासिद

इस मोडीयूल के मुताले के बाद आप:

1. जीम, चे, हे, खे, दाल, डाल, ज़ाल, रे, ढे, ज़े, ज़े हुरूफ़ की शक्लों से वाकिफ़ हो जाएंगे
2. इन हुरूफ़ के नामों और उनकी आवाज़ों से भी वाकिफ़ होंगे
3. लिखने में इनकी तरकीबी या बदली हुई शक्लों और उनके इस्तेमाल से भी वाकिफ़ हो सकेंगे

आईए! सबसे पहले हम जीम के बारे में गुफ्तगु करें। जीम इस हर्फ़ का नाम है और इस की आवाज़ ज अदा होती है। इस की शक्ल दायरे की सी होती है। ये देखिए:

दायरा O

3 जीम की तदरीस

जीम को सब से पहले बाएं तरफ मामूली सा नीचे से ऊपर की जानिब और फिर दाएँ जानिब सीधी सतर खींचते हुए उसे नीचे की जानिब खींच कर एक दायरा बनाते हैं और इस दायरे के दरमियान एक नुक्ता बनाते हैं। ये देखिए इस तरह:

एक मर्तबा फिर देखिए:

जब लफ़ज़ के शुरू में या दरमियान में जीम को लिखा जाता है तो इस की शक्ल इस तरह होगी:

और जब दरमियान में लिखा जाता है तो इस की शक्ल यूं होती है:

लेकिन लफ़ज़ के आखिर में आने पर जीम की पूरी शक्ल बनाई जाती है। ये देखिए इस तरह:

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

جیم + الیف = جا	جا = ج + ج
بے + جیم + الیف = بجا	بجا = ب + ج + ج
جیم + جمی = جج	جج = ج + ج

آپنے گوار کیا ہوگا کی جا-ب-جا اور جج لفڑیوں میں ہرہ جیم کی چوٹی شکلِ اسٹے ماں کی گई ہے یا نی جیم کو مुختمل کر ٹسے دوسرا ہرہ سے جوڈا گیا ہے۔ یہ دیکھیए اس ترہ:

جیم + الیف = جا	جا = ج + ج
بے + جیم + الیف = بجا	بجا = ب + ج + ج
جیم + جیم = جج	جج = ج + ج

اس ترہ کوچ اور میساںوں کو گوار سے دیکھیए:

جیم + بے = جب	جب = ج + ب
الیف مد آ + جیم = آج	آج = آ + ج
الیف مد آ + جیم + الیف = آجا	آجا = آ + ج + ج
تے + الیف + جیم = تاج	تاج = ت + ج + ج

4 چے کی تدریس

جیم کے باد اگلا ہرہ چے ہے۔ اس کی آواز چ ادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی دایرے کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیए

چے

जीम की तरह चे को भी सबसे पहले बाएं तरफ मामूली सा नीचे से ऊपर की जानिब और फिर दाएं जानिब सीधी सतर खींचते हुए उसे नीचे की जानिब खींच कर एक दायरा बनाते हैं और इस दायरे के दरमियान तीन नुक्ते बनाते हैं। ये देखिए इस तरह:

چے ﴿

एक मर्तबा फिर देखिए:

چے ﴿

जब लफ़्ज़ के शुरू में या दरमियान में चे को लिखा जाता है तो इस की शक्ल इस तरह होगी:

ڻ

और जब दरमियान में लिखा जाता है तो इस की शक्ल ڻ होती है

ڻ

लेकिन लफ़्ज़ के आखिर में आने पर चे की पूरी शक्ल बनाई जाती है। ये देखिए इस तरह:

ڻ

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

چे + تे = चित	ٿ+ت=ڻ
ٻे + چे + تे = बचत	ٻ+ڻ+ت=ٻڻ

جیم + چے = جچ	ڇ=ڻ+چ
بے + چے = بچ	ڦ=ڻ+ٻ

आपने گوئر کیا ہوگا کیا چیت اور بچت لفڑیوں میں ہر فہر چے کی چوٹی شکل ایسٹے مال کی گई ہے یا نی چے کو مुخ्तسرا کر ٹسے دوسرا ہر رف سے جوڈا گیا ہے۔ جب کی لفڑی جچ اور بچ میں چے کی پوری شکل لیکھی گई ہے۔ یہ دیکھی� اس ترہ:

چے + تے = چیت	ڇ+ٿ=ڇٿ
بے + چے + تے = بچت	ٻ+ڇ+ٿ=ٻڇٿ
جیم + چے = جچ	ڇ=ڻ+چ
بے + چے = بچ	ڦ=ڻ+ٻ

5 ہے کی تدریس

چے کے باعث انگلا ہر فہر ہے ہے۔ اس کی آواز ہے ادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی دایرے کی سی ہوتی ہے لیکن اس میں درمیان میں نوکتے نہیں ہوتے۔ یہ دیکھیए:

جیم اور چے کی ترہ ہے کو بھی سب سے پہلے بائیں ترکھ مامولی سا نیچے سے ٹپر جانیکا اور فیر دائیں جانیکا سیدھی ساتھ چینچتے ہوئے اسے نیچے کی جانیکا چینچ کر اک دایرہ بناتے ہیں۔ یہ دیکھی� اس ترہ:

ہے ے

एक मर्तबा फिर देखिए:

ہے ے

जब لफ़ਜ़ के शुरू में या दरमियान में हे को लिखा जाता है तो इस की शक्ल इस तरह होगी

ے

और जब दरमियान में लिखा जाता है तो इस की शक्ल یूं होती है

ے

लेकिन लफ़ज़ के आखिर में आने पर हे की पूरी शक्ल बनाई जाती है। ये देखिए इस तरह:

ے

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

ہے + جی = ہج	ے = ے + ے
بے + ہے + سے = بےہس	ب = ب + ے + س
अलिफ़ + ہے + بے + अलिफ़ + بे = अहबाब	ا = ب + ب + ا + ب + ب

आपने गौर क्या होगा कि ہج बेہس और अहबाब लफ़ज़ों में हर्फ़ हे की छोटी शक्ल इस्तेमाल की गई है यानी हे को मुख्तसर कर उसे दूसरे हुरूफ़ से जोड़ा गया है। ये देखिए इस तरह:

ہ + جی = ہج	ج = ج + ہ
بے + ہے + سے = بےہس	ب + ہ + س = بھس
اللیف + ہے + بے + اللیف + بے = الہباب	ا + ب + ا + ب = ابھا

6. خے کی تدریس

جیم چے اور ہے کے باعث ہگلا هرکے خے ہے۔ اس کی آواز خ ادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکوں بھی دایرے کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیए:

جیم چے اور ہے کی تراہ خے کو بھی سب سے پہلے بائیں تراکھ مامولی سا نیچے سے ٹپر کی جانیب اور فیر دائیں جانیب سیधی ساتھ خینچتے ہوئے ٹسے نیچے کی جانیب خینچ کر اک دایرہ بناتے ہیں اور اس کے ٹپر اک نوکتہ بناتے ہیں۔ یہ دیکھی� اس تراہ:

اک مرتبہ فیر دیکھیए:

جب لفظ کے شروع میں یا درمیان میں خے کو لیکھا جاتا ہے تو اس کی شکل اس تراہ ہوگی

और जब दरमियान में लिखा जाता है तो इस की शक्ल यूं होती है

خ

लेकिन लफ़्ज़ के आखिर में आने पर खे की पूरी शक्ल बनाई जाती है। ये देखिए इस तरह:

خ

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

خے + بे + رे = خبر	ب+ر+خ=خبر
تے + خے + تे = تخت	ت+خ+ت=تخت
پے + خے + تے + اलिफ़ = پुछ्ता	پ+خ+ت+ا=پختا
چे + رے + خے = چर्ख	چ+ر+خ=چرخ

आपने गौर किया होगा कि खबर तخت और पुछ्ता लफ़्ज़ों में हर्फ़ खे की छोटी शक्ल इस्तेमाल की गई है यानी खे को मुख्तसर कर उसे दूसरे हुरूफ़ से जोड़ा गया है। जब कि लफ़्ज़ चर्ख में खे की पूरी शक्ल लिखी गई है। ये देखिए इस तरह:

خے + بे + رے = خبر	ب+ر+خ=خبر
تے + خے + تे = تخت	ت+خ+ت=تخت
پے + خے + تے + الिफ़ = پुछ्ता	پ+خ+ت+ا=پختا
چे + رے + خے = چर्ख	چ+ر+خ=چرخ

7 दाल की तदरीस

दोस्तो इन हुरूफ़ के बाद अब दाल डाल और ज़े का ज़िक्र करते हैं। आईए सबसे पहले हम दाल के बारे में गुफ्तगु करें। दाल इस हर्फ़ का नाम है और इस की आवाज़ दाल अदा होती है। इस की शक्ल नीम दायरे की सी होती है। ये देखिए:

नीम दायरा)

दाल

दाल को सब से पहले बाएं तरफ मामूली सा नीचे से ऊपर की जानिब और फिर दाएं जानिब सीधी सतर खींचते हुए उसे नीचे की जानिब खींच कर एक दायरा बनाते हैं और इस दायरे के दरमियान एक नुक़ता बनाते हैं। ये देखिए इस तरह:

—

एक मर्टबा फिर देखिए:

—

दाल खाह लफ़ज़ के शुरू में आए या दरमियान में या फिर आखिर में, हमेशा उस की पूरी शक्ल लिखी जाती है। ये बात गौर करने की है कि दाल अपने से पहले वाले हर्फ़ के साथ तो मिल जाता है लेकिन अपने से बाद वाले हर्फ़ के साथ नहीं मिलता। यानी दाल के बाद कोई हर्फ़ आएगा तो उसे अलग ही लिखा

जाएगा। दूसरी ज़रूरी बात ये है कि हर्फ़ के साथ जोड़ते वक्त दाल को ऊपर से नीचे की जानिब लिखते हैं।

एक मर्तबा फिर देखिए:

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

दाल + अलिफ + रे + अलिफ = दारा	د+ا+ر+ا= دارا
दाल + अलिफ + सीन = दास	د+ا+س= داس
बे + दाल + रे = बदर	ب+د+ر= بدر
अलिफ मद आ + बे + अलिफ + दाल = आबाद	آ+ب+،+ا= آباد
अलिफ मद आ + दाल + अलिफ + बे = आदाब	آ+ب+،+ا= آداب

आपने गौर किया होगा कि दारा दास आबाद और आदाब में दाल की पूरी शक्ल इस्तेमाल की गई है लेकिन बदर में दाल की बदली हुई शक्ल लिखी गई है। ये देखिए इस तरह:

दाल + अलिफ + रे + अलिफ = दारा	د+ا+ر+ا= دارا
दाल + अलिफ + सीन = दास	د+ا+س= داس
बे + दाल + रे = बदर	ب+د+ر= بدر
अलिफ मद आ + बे + अलिफ + दाल = आबाद	آ+ب+،+ا= آباد
अलिफ मद आ + दाल + अलिफ + बे = आदाब	آ+ب+،+ا= آداب

8 ड़ाल की तदर्रीस

दाल के बाद अगला हर्फ़ ड़ाल है। इस की आवाज़ ड़ अदा की जाती है। इस की शक्ल भी नीम दायरे की सी होती है। ये देखिए:

ड़ाल को सब से पहले बाएं तरफ मामूली सा नीचे से ऊपर की जानिब और फिर दाएं जानिब सीधी सतर खींचते हुए उसे नीचे की जानिब खींच कर एक नियम दायरा सी शक्ल बनाते हैं और इस दायरे के ऊपर तोए बनाते हैं। ये देखिए इस तरह:

एक मर्टबा फिर देखिए:

दाल की तरह डाल खाह लफ़्ज़ के शुरू में आए या दरमियान में या फिर आखिर में, हमेशा उस की पूरी शक्ल लिखी जाती है। ये बात गौर करने की है कि ड़ाल अपने से पहले वाले हर्फ़ के साथ तो मिल जाता है लेकिन अपने से बाद वाले हर्फ़ के साथ नहीं मिलता। यानी डाल के बाद कोई हर्फ़ आएगा तो उसे अलग ही लिखा जाएगा। दूसरी ज़रूरी बात ये है कि हर्फ़ के साथ जोड़ते वक्त ड़ाल को ऊपर से नीचे की जानिब लिखते हैं।

एक मर्तबा फिर देखिए:

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

डाल + बे = डब	$\text{ڈ} + \text{ب} = \text{ڈب}$
डाल + अलिफ + टे = डाट	$\text{ڈ} + \text{ا} + \text{ٹ} = \text{ڈاٹ}$
डाल + आधा बे + बे + अलिफ = डिब्बा	$\text{ڈ} + \text{ب} + \text{ب} + \text{ڈ} = \text{ڈب} + \text{ب} = \text{ڈب्बा}$
अलिफ + डाल + डाल + अलिफ = अड़डा	$\text{ڈ} + \text{ا} + \text{ڈ} + \text{ڈ} + \text{ا} = \text{ڈ} + \text{ڈ} + \text{ڈ} + \text{ا} = \text{डिब्बा}$
बे + डाल = बड	$\text{ب} + \text{ڈ} = \text{بڈ}$

आपने गौर किया होगा कि डब डाट डिब्बा और अड़डा में डाल की पूरी शक्ल इस्तेमाल की गई है लेकिन बड में डाल की बदली हुई शक्ल लिखी गई है। ये देखिए इस तरह:

डाल + बे = डब	$\text{ڈ} + \text{ب} = \text{ڈب}$
डाल + अलिफ + टे = डाट	$\text{ڈ} + \text{ا} + \text{ٹ} = \text{ڈاٹ}$
डाल + आधा बे + बे + अलिफ = डिब्बा	$\text{ڈ} + \text{ب} + \text{ب} + \text{ڈ} = \text{ڈب} + \text{ب} = \text{ڈب्बा}$
अलिफ + डाल + डाल + अलिफ = अड़डा	$\text{ڈ} + \text{ا} + \text{ڈ} + \text{ڈ} + \text{ا} = \text{ڈ} + \text{ڈ} + \text{ڈ} + \text{ا} = \text{डिब्बा}$
बे + डाल = बड	$\text{ب} + \text{ڈ} = \text{بڈ}$

9 ज़ाल की तदरीस

दाल और डाल के बाद अगला हर्फ़ ज़ाल है। इस की आवाज़ ज़ाल अदा की जाती है। इस की शकल भी नीम दायरे की सी होती है। ये देखिए:

ज़ाल को सब से पहले बाएं तरफ़ मामूली सा नीचे से ऊपर की जानिब और फिर दाएं जानिब सीधी सतर खींचते हुए उसे नीचे की जानिब खींच कर एक नियम दायरा सी शकल बनाते हैं और इस दायरे के ऊपर नुक्ता बनाते हैं। ये देखिए इस तरह:

एक मर्तबा फिर देखिए:

दाल और डाल की तरह ज़ाल खाह लफ़ज़ के शुरू में आए या दरमियान में या फिर आखिर में, हमेशा उस की पूरी शकल लिखी जाती है। ये बात गौर करने की है कि दाल और डाल की तरह ज़ाल भी अपने से पहले वाले हर्फ़ के साथ तो मिल जाता है लेकिन अपने से बाद वाले हर्फ़ के साथ नहीं मिलता। यानी ज़ाल के बाद कोई हर्फ़ आएगा तो उसे अलग ही लिखा जाएगा। दूसरी ज़रूरी बात ये है कि हर्फ़ के साथ जोड़ते वक्त ज़ाल को ऊपर से नीचे की जानिब हैं।

एक मर्तबा फिर देखिए:

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

ज़ाल + अलिफ + त = ज़ात	ذ+ات=ذات
ज़ाल + बे + हे = ज़बह	ذ+ب+ح=ذبح
जीम + ज़ाल + बे = ज़ज़ब	ج+ذ+ب=جذب
ते + ज़ाल + बे ज़ाल + बे = तज़बज़ब	ت+ذ+ب+ذ+ب=تبذب

आपने गौर किया होगा कि ज़ात और ज़बह लफ़ज़ों में ज़ाल की पूरी शक्ल इस्तेमाल की गई है लेकिन ज़ज़ब और तज़बज़ब में ज़ाल की बदली हुई शक्ल लिखी गई है। ये देखिए इस तरह:

ज़ाल + अलिफ + त = ज़ात	ذ+ات=ذات
ज़ाल + बे + हे = ज़बह	ذ+ب+ح=ذبح
जीम + ज़ाल + बे = ज़ज़ब	ج+ذ+ب=جذب
ते + ज़ाल + बे ज़ाल + बे = तज़बज़ब	ت+ذ+ب+ذ+ب=تبذب

10 रे की तदरीस

दाल डाल और ज़ाल के बाद अब रे ढे ज़े और ज़े हुरूफ के बारे में गुफ्तगु करते हैं। आईए सबसे पहले हर्फ़ रे के बारे में गुफ्तगु करें। रे इस हर्फ़ का नाम है और इस की आवाज़ रे अदा होती है। इस की शक्ल तिरछी लकीर की सी होती है। ये देखिए:

तिरछी लकीर /

रे को ऊपर से नीचे की जानिब तिर्छा खींचते हुए बाएं जानिब ले जाते हैं। ये देखिए इस तरह:

एक मर्तबा फिर देखिए:

रे जब लफ़ज़ के शुरू में आता है तो ये पूरा लिखा जाता है। जब दरमियान में या फिर आखिर में आता है तो इस की बदली हुई शक्ल लिखी जाती है। ये बात गौर करने की है कि रे अपने से पहले वाले हर्फ़ के साथ तो मिल जाता है लेकिन अपने से बाद वाले हर्फ़ के साथ नहीं मिलता। यानी रे के बाद कोई हर्फ़ आएगा तो उसे अलग ही लिखा जाएगा। दूसरी ज़रूरी बात ये है कि हर्फ़ के साथ जोड़ते वक्त रे को ऊपर से नीचे की जानिब लिखते हैं। ये देखिए:

रे + ते = रुत	ر+ت=رت
रे + अलिफ + हे + त = राहत	ر+ه+ت+ا=راحت
अलिफ + से + रे = असर	ا+س+ر=اسر
जीम + बे + रे = जबर	ج+ب+ر=جب
ज़ीम + रे + अलिफ = ज़रा	ز+ر+ا=زرا
बे + रे + बे + अलिफ + दाल = बर्बाद	ب+ر+ب+د+ا=برباد

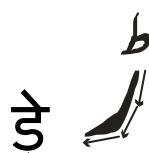
چے + الیف + دال + رے = چادر	چادر = ر+ا+ر+چ
پے + الیف + رے + الیف = پارا	پارا = ر+ا+ر+پ

आपने گوئر کیا ہوگا کی روت، راہت، جرا، چادر اور پارا مें رے کی پूरੀ شکل
اس्तेमाल کی گई ہے لेकिन اسسر، جبار اور برباد में रे की बदली हुई शक्ल
�िखी गई ہै। ये देखिए इस तरह:

رے + تے = روت	روت = ت+رے
رے + الیف + हे + त = राहत	राहत = ह+त+ए+रे
अलिफ + से + रे = असर	असर = स+रे+र
जीम + बे + रे = जबर	जबर = ब+रे+ज
ज़ीم + रे + الیف = ج़را	ج़را = ر+ا+ز
بे + रे + बे + الिफ + दाल = برباد	برباد = ب+र+ب+د+र
چे + الیف + دال + رے = چادر	چادر = ر+ا+ر+چ
پے + الیف + رے + الیف = پارا	پارا = ر+ا+ر+پ

11 ڈے کی تدریس

رे के بाद اگلا هر්फ ڈے ہے। اس کی آواज ڈال اदा کی جاتی ہے। اس کی
شکل بھی تیرछی لکھیں کی سی ہوتی ہے। ये देखिए:

डे को ऊपर से नीचे की जानिब तिर्छा खींचते हुए बाएं जानिब ले जाते हैं। ये देखिए इस तरह:

एक मर्तबा फिर देखिए:

डे जब लफ़ज़ के शुरू में आती है तो ये पूरी लिखी जाती है। जब दरमियान में या फिर आखिर में आती है तो इस की बदली हुई शक्ल लिखी जाती है। ये बात गौर करने की है कि हर अपने से पहले वाले हर्फ़ के साथ तो मिल जाता है लेकिन अपने से बाद वाले हर्फ़ के साथ नहीं मिलता। यानी डे के बाद कोई हर्फ़ आएगा तो उसे अलग ही लिखा जाएगा। दूसरी ज़रूरी बात ये है कि हर्फ़ के साथ जोड़ते वक्त डे को ऊपर से नीचे की जानिब लिखते हैं। ये देखिए:

एक मर्तबा फिर देखिए:

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

अलिफ मद आ + ड = आड़	$\check{\text{A}} = \check{\text{a}} + \check{\text{D}}$
---------------------	--

अलिफ मद आ + ड + अलिफ = आड़ा	$\text{اڻ} = \text{ا} + \text{ڏ} + \text{ا}$
बे + ड + अलिफ = बड़ा	$\text{اڦ} = \text{ا} + \text{ڏ} + \text{ب}$
ते + अलिफ + ड = ताड़	$\text{اڙ} = \text{ا} + \text{ڏ} + \text{ت}$

आपने गौर किया होगा कि आड़, आड़ा और ताड़ में ड की पूरी शक्ल इस्तेमाल की गई है लेकिन बड़ा में ड की बदली हुई शक्ल लिखी गई है। ये देखिए इस तरह:

अलिफ मद आ + ड = आड़	$\text{اڻ} = \text{ا} + \text{ڏ}$
अलिफ मद आ + ड + अलिफ = आड़ा	$\text{اڻا} = \text{ا} + \text{ڏ} + \text{ا}$
बे + ड + अलिफ = बड़ा	$\text{اڦا} = \text{ا} + \text{ڏ} + \text{ب}$
ते + अलिफ + ड = ताड़	$\text{اڙا} = \text{ا} + \text{ڏ} + \text{ت}$

12 जे की तदरीस

रे और डे के बाद अगला हर्फ़ जे है। इस की आवाज़ जे अदा की जाती है। इस की शक्ल भी तिरछी लकीर की सी होती है। ये देखिए:

जे को ऊपर से नीचे की जानिब तिर्छा खींचते हुए बाएं जानिब ले जाते हैं। ये देखिए इस तरह:

एक मर्तबा फिर देखिए:

रे और डे की तरह जब ज़े लफ़ज़ के शुरू में आती है तो ये पूरी लिखी जाती है। जब दरमियान में या फिर आखिर में आती है तो इस की बदली हुई शक्ल लिखी जाती है। ये बात गौर करने की है कि ज़े अपने से पहले वाले हर्फ़ के साथ तो मिल जाता है लेकिन अपने से बाद वाले हर्फ़ के साथ नहीं मिलता। यानी ज़े के बाद कोई हर्फ़ आएगा तो उसे अलग ही लिखा जाएगा। दूसरी ज़रूरी बात ये है कि हर्फ़ के साथ जोड़ते वक्त ज़े को ऊपर से नीचे की जानिब लिखते हैं। ये देखिए:

एक मर्तबा फिर देखिए:

इन मिसालों पर गौर कीजिए:

ज़े + रे = ज़र	ر+ز=زر
रे + अलिफ + ज़े = राज़	ر+إ+ز=زرا
जे + ज़े + अलिफ = ज़ज़ा	إ+ز+إ=إز
बे + ज़ + अलिफ + ज़ = बज़ज़ाज़	ب+ز+إ+ز=زباز
ज़ + ब + अलिफ + नून = ज़बान	ز+ب+إ+ن=زبان

आपने गौर किया होगा कि ज़र, राज़ और ज़बान में ज़े की पूरी शक्ल इस्तेमाल की गई है लेकिन ज़ा और बज़ाज़ में ज़े की बदली हुई शक्ल लिखी गई है। ये देखिए इस तरह:

ज़े + रे = ज़र	$رj=r+z$
रे + अलिफ़ + ज़े = राज़	$راز=j+i+r$
जे + ज़े + अलिफ़ = ज़ज़ा	$زا=ا+j+z$
बे + ज़ + अलिफ़ + ज़ = बज़ाज़	$باز=j+i+z+b$
ज़ + ब + अलिफ़ + नून = ज़बान	$زبان=b+i+n+z$

13 ज़े की तदरीस

रे डे और ज़े के बाद अगला हफ्फ़ ज़े है। इस की आवाज़ झा अदा की जाती है। इस की शक्ल भी तिरछी लकीर की सी होती है। ये देखिए:

ज़े को ऊपर से नीचे की जानिब तिर्छा खींचते हुए बाएं जानिब ले जाते हैं। ये देखिए इस तरह:

एक मर्टबा फिर देखिए:

रे डे और ज़े की तरह जब ज़े लफ़्ज़ के शुरू में आता है तो ये पूरा लिखा जाता है। जब दरमियान में या फिर आखिर में आता है तो इस की बदली हुई शक्ल लिखी जाती है। ये बात गौर करने की है कि झ अपने से पहले वाले हर्फ़ के साथ तो मिल जाता है लेकिन अपने से बाद वाले हर्फ़ के साथ नहीं मिलता। यानी झ के बाद कोई हर्फ़ आएगा तो उसे अलग ही लिखा जाएगा। दूसरी ज़रूरी बात ये है कि हर्फ़ के साथ जोड़ते वक्त झ को ऊपर से नीचे की जानिब लिखते हैं और इस के ऊपर तीन नुक्ते लगाते हैं। ये देखिए:

एक मर्तबा फिर देखिए:

इन मिसालों पर गौर कीजीए:

جے + الیف + ج = جاڑا (एक کانتों دار جھडی جسے ٹنکے سے خاتا ہے)	ج+ا+ڻ=ڙاڻ (ایک کانٹوں دار جھڈی جسے اونٹ رغمت سے کھاتا ہے)
جے + ر + ف = جرف (گھیرا، امیک)	ڙ+ر+ف=ڙرف (گھیرا، مین)
الیف + جے + دال + ر = اجزدار	ا+ڻ+د+ر=اڙدر

میم + جیم + دال + ہے = مُڈدا

۰۰۰=۰+۰+۰+۰

آپنے گوار کیا ہوگا کی جاڑ، جراف، انجدار، لفڑیوں میں جے کی پوری شکل اسٹے ماں کی گई ہے لیکن مُڈدا میں جے کی بدلی ہوئی شکل لیکھی گई ہے۔ یہ دیکھی� اس تاریخ:

جے + الیف + جے = جاڑ (ایک کانتوں دار جھاڑی جے اونٹ رغبت سے کھاتا ہے)	۰۰۰=۰+۰+۰
جے + رے + فے = جراف (گھیرا، عین)	۰۰۰=۰+۰+۰
الیف + جے + دال + رے = انجدار	۰۰۰=۰+۰+۰
میم + جیم + دال + ہے = مُڈدا	۰۰۰=۰+۰+۰

14. خُلَّا سا

دوستو آپنے ہُرلفے-تھججی کے ہُرلف جے چے ہے خے دال ڈال جاں رے ڈے جے اور جے کی شکلوں، انکی آوازوں اور جوڈ کر لیخنے کے تاریکوں کے بارے میں مالوں کیا۔ آپنے یہ بھی سیخا کی ان ہُرلف کی تینوں سوتے کیا ہوں گی۔ یاں جب یہ کیسی لفڑ کے شروع میں آئے تو اس کی شکل کیا ہوگی، درمیان میں کیا ہوگی اور جب لفڑ کے آخیر میں آئے تو اس کی شکل کیسی ہوگی۔ یہ ممید ہے آپ مشرک کے جریے اس میں مدد پوختگی لائے گے۔ خیال رہے کہ هر ہرف کی آواز اعلان ہوتی ہے۔ اس بات کا بھی خیال رکھئے کہا دال ڈال جاں رے ڈے جے اور جے اپنے آگے والے ہُرلف سے میلا کر نہیں لیخے جاتے ہیں۔ اک اور اہم بات یہ ہے کہ ڈر میں جے کی آواز جے کی تاریخ آدا کی جاتی ہے۔ ڈر ہم-آواز ہُرلف بھی کہا جا سکتا ہے۔ اگلے مڈیوکل میں آپسے ہُرلفے-تھججی کے

ہرオپر سین شین س्वاٹ ج਼ਵਾਦ ਤੋਏ ਜ਼ੋਏ ਐਨ ਔਰ ਗੈਨ ਕੇ ਬਾਰੇ ਮੌਂ ਗੁਪਤਗੁ ਕੀ ਜਾਏਗੀ

Disclaimer

ਅੱਨਲਾਈਨ ਕੋਰਸ ਕੇ ਦੱਸੀ ਮਵਾਦ ਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵ ਤਦਵੀਨ ਕੇ ਲਿਏ ਇਨ ਸੀ ਈ ਆਰ ਟੀ ਕੀ ਦੱਸੀ ਵ ਮੁਆਵਿਨ ਦੱਸੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਵ ਅਦਬ ਕੀ ਤਾਰੀਖ, ਤੰਦੂ ਕਵਾਇਦੋ-ਇੰਸ਼ਾ, ਤੰਦੂ ਕੀ ਅਦਬੀ ਅਸ਼ਨਾਫ, ਰਹਨੁਮਾ ਕਿਤਾਬ, ਤੰਦੂ ਤਦਰਿਸਿਧਿਆਤ, ਤੰਦੂ ਜ਼ਬਾਨ ਕੀ ਤਦਰੀਸ ਵਗੈਰਾ ਸੇ ਇਸ਼ਟੇਫਾਦਾ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਹੈ

ماڈیول کی تفصیلات اور اس کا خاکہ

Details of Module and its structure

ماڈیول کی تفصیلات	
Module Detail	
مضمون کا نام	اردو
Subject Name	Urdu
کورس کا نام	اردو رسم الخط کی آموزش
Course Name	Urdu Script Learning
ماڈیول کا عنوان	حرف تجی (ج – ڻ)
Module Name/Title	Huruf-e-Tahajji (ج – ڻ)
ماڈیول آئی ڈی	HFTJ-ZHE_03_U
Module ID	
کلیدی الفاظ	نجخنج دڑ رڑڑ
Keywords	ڈیولپمنٹ ٹیم

ڈیولپمنٹ ٹیم

Development Team

کردار Role	نام Name	ادارہ Affiliation
کورس کو آرڈینیٹر Course Coordinators	پروفیسر محمد فاروق انصاری Prof. Mohd. Faruq Ansari پروفیسر دیوان حنан خان Prof. Diwan Hannan Khan	ڈی ای ایل، این سی ای آرٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi
کورس ایڈ منیشنریٹر Course Administrator	ڈاکٹر عبدالرحمن Dr. Abdur Rahman ڈاکٹر امتیاز احمد Dr. Imtiyaz Ahmad	ڈی ای ایل، این سی ای آرٹی، نئی دہلی DEL, NCERT, New Delhi

ماڈیول: 3

حروف تہجی (ج – ڙ)

فهرست

3	تعارف:	1
3	مقاصد:	2
3	ج کی تدریس:	3
5	چ کی تدریس:	4
7	ح کی تدریس:	5
8	خ کی تدریس:	6
10	د کی تدریس:	7
11	ڈ کی تدریس:	8
13	ذ کی تدریس:	9
14	ر کی تدریس:	10
16	ڑ کی تدریس:	11
17	ز کی تدریس:	12
19	ڦ کی تدریس:	13
20	خلاصہ:	14

1 تعارف:

دوستو! پچھلے ماؤیول میں آپ، ب، پ، ت، ٹ اور ث حروف کے بارے میں معلومات حاصل کرچکے ہیں۔ اس ماؤیول میں ہم اسی سلسلے کو آگے بڑھاتے ہوئے ج، چ، ح، خ، د، ڈ، ر، ڑ، زاور ڙ حروف کے بارے میں معلومات حاصل کریں گے۔ ساتھ ہی آپ کو ان کی مکمل شکل، ان کے نام، آوازیں اور لکھنے میں ان کی ترکیبی یا بدلتی ہوئی شکلیں جنہیں ہم ایلوگرافس کہتے ہیں سکھائی جائیں گی، یعنی حروف کی ترکیبی شکلؤں کو آپس میں یا مفرد حروف کے ساتھ ابتدائی، درمیانی اور آخری حالتوں میں جوڑنے یا ملانے کے طریقے بھی بتائے جائیں گے۔

2 مقاصد:

اس ماؤیول کے مطالعے کے بعد آپ:

- 1 ج، چ، ح، خ، ڈ، ڏ، ز اور ڙ حروف کی شکلؤں سے واقف ہو جائیں گے۔
- 2 ان حروف کے ناموں اور ان کی آوازوں سے بھی واقف ہوں گے۔
- 3 لکھنے میں ان کی ترکیبی یا بدلتی ہوئی شکلؤں اور ان کے استعمال سے بھی واقف ہو سکیں گے۔

3 ح کی تدریس:

آئیے! سب سے پہلے ہم جیم کے بارے میں گفتگو کریں۔ جیم اس حرف کا نام ہے اور اس کی آواز جادا ہوتی ہے۔ اس کی شکل دائرے کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

O دائرہ

ج کو سب سے پہلے بائیں طرف معمولی سائیپچے سے اوپر کی جانب اور پھر دائیں جانب سیدھی سطر کھینچتے ہوئے اُسے نیچے کی جانب کھینچ کر ایک دائرہ بناتے ہیں اور اس دائرے کے درمیان ایک نقطہ بناتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ن ج

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ن ج

جب لفظ کے شروع میں یاد رمیاں میں نج کو لکھا جاتا ہے تو اس کی شکل اس طرح ہوگی:

ج

اور جب درمیان میں لکھا جاتا ہے تو اس کی شکل یوں ہوتی ہے:

ج ب

لیکن لفظ کے آخر میں آنے پر ج کی پوری شکل بنائی جاتی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ج ح

ان مثالوں پر غور کیجیے:

ج + ا = جا

ب + ج + ا = بجا

ج + ج = نج

آپ نے غور کیا ہو گا کہ جامبا اور نج لفظوں میں حرف ج کی چھوٹی شکل استعمال کی گئی ہے یعنی ج کو مختصر کر اسے دوسرے حروف سے جوڑا گیا ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ج + ا = جا

ب + ج + ا = بجا

ج + ج = جج

اس طرح کچھ اور مثالوں کو غور سے دیکھیے:

ج + ب = جب

آ + ج = آج

آ + ج + ا = آجا

ت + ا + ج = تاج

ج کے بعد اگلا حرف چ ہے۔ اس کی آواز قاد کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی دائرے کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

4 چ کی تدریس:

ج کی طرح چ کو بھی سب سے پہلے باہمیں طرف معمولی ساینچے سے اوپر کی جانب اور پھر دائیں جانب سیدھی سطر کھینچتے ہوئے اُسے نیچے کی جانب کھینچ کر ایک دائرہ بناتے ہیں اور اس دائرے کے درمیان تین نقطے بناتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

جب لفظ کے شروع میں یاد رمیان میں ج کو لکھا جاتا ہے تو اس کی شکل اس طرح ہوگی:

اور جب در میان میں لکھا جاتا ہے تو اس کی شکل یوں ہوتی ہے:

چ

لیکن لفظ کے آخر میں آنے پر ج کی پوری شکل بنائی جاتی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

چ

ان مثالوں پر غور کیجیے:

چ + ت = چت

ب + چ + ت = بچت

ج + چ = نج

ب + چ = بچ

آپ نے غور کیا ہو گا کہ چت اور بچت لفظوں میں حرف چ کی چھوٹی شکل استعمال کی گئی ہے یعنی چ کو مختصر کر اسے دوسرے حروف سے جوڑا گیا ہے۔ جب کہ لفظ نج اور نچ میں چ کی پوری شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

چ + ت = چت

ب + چ + ت = بچت

ج + چ = نج

ب + چ = بچ

5 ح کی تدریس:

چ کے بعد اگلا حرف ح ہے۔ اس کی آواز ھادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی دائرے کی سی ہوتی ہے لیکن اس میں درمیان میں نقطے نہیں ہوتے۔ یہ دیکھیے:

ج اور ح کی طرح ح کو بھی سب سے پہلے بائس طرف معمولی سائیچے سے اوپر کی جانب اور پھر دائیں جانب سیدھی سطر کھینچتے ہوئے اُسے نیچے کی جانب کھینچ کر ایک دائرہ بناتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

جب لفظ کے شروع میں یاد رمیان میں ح کو لکھا جاتا ہے تو اس کی شکل اس طرح ہوگی:

اور جب درمیان میں لکھا جاتا ہے تو اس کی شکل یوں ہوتی ہے:

لیکن لفظ کے آخر میں آنے پر ح کی پوری شکل بنائی جاتی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ان مثالوں پر غور کیجیے:

ح + ج = حج

ب + ح + ث = بحث

ا + ح + ب + ا + ب = احباب

آپ نے غور کیا ہو گا کہ حج بحث اور احباب لفظوں میں حرف ح کی چھوٹی شکل استعمال کی گئی ہے یعنی ح کو مختصر کر اسے دوسرے حروف سے جوڑا گیا ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ح + ج = حج

ب + ح + ث = بحث

ا + ح + ب + ا + ب = احباب

6 خ کی تدریس:

نچ اور ح کے بعد اگلا حرف خ ہے۔ اس کی آواز رخادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی دائڑے کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

نچ اور ح کی طرح خ کو بھی سب سے پہلے بائیں طرف معمولی سایچے سے اوپر کی جانب اور پھر دائیں جانب سیدھی سطر کھینچتے ہوئے اسے نیچے کی جانب کھینچ کر ایک دائڑہ بناتے ہیں اور اس کے اوپر ایک نقطہ بناتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

جب لفظ کے شروع میں یاد رمیان میں خ کو لکھا جاتا ہے تو اس کی شکل اس طرح ہوگی:

خ

اور جب درمیان میں لکھا جاتا ہے تو اس کی شکل یوں ہوتی ہے:

خ

لیکن لفظ کے آخر میں آنے پر خ کی پوری شکل بنائی جاتی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

خ

ان مثالوں پر غور کیجیے:

خ+ب+ر=خبر

ت+خ+ت=تحت

پ+خ+ت+ا=پختا

چ+ر+خ=چرخ

آپ نے غور کیا ہو گا کہ خبر تخت اور پختا لفظوں میں حرف خ کی چھوٹی شکل استعمال کی گئی ہے یعنی خ کو مختصر کر اسے دوسرے حروف سے جوڑا گیا ہے۔ جب کہ لفظ چرخ میں خ کی پوری شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

خ+ر=خر

ت+خ+ت=تحت

پ+خ+ت+ا=پختا

چ+ر+خ=چرخ

7 دکی تدریس:

دوستو! ان حروف کے بعد اب دڑ اور ذ کا ذ کرتے ہیں۔ آئیے! سب سے پہلے ہم دال کے بارے میں گفتگو کریں۔ دال اس حرف کا نام ہے اور اس کی آواز ڌ ادا ہوتی ہے۔ اس کی شکل نیم دائرے کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

نیم دائرہ (

دال ﴿

دال کو سب سے پہلے باسیں طرف معمولی سانچے سے اوپر کی جانب اور پھر دائیں جانب سیدھی سطر کھینچتے ہوئے اُسے نیچے کی جانب کھینچ کر ایک دائرہ بناتے ہیں اور اس دائرے کے درمیان ایک نقطہ بناتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

﴿

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

﴿

دال خواہ لفظ کے شروع میں آئے یاد رمیان میں یا پھر آخر میں، ہمیشہ اس کی پوری شکل لکھی جاتی ہے۔ یہ بات غور کرنے کی ہے کہ داپنے سے پہلے والے حرف کے ساتھ تو مل جاتا ہے لیکن اپنے سے بعد والے حرف کے ساتھ نہیں ملتا۔ یعنی د کے بعد کوئی حرف آئے گا تو اسے الگ ہی لکھا جائے گا۔ دوسری ضروری بات یہ ہے کہ حرف کے ساتھ جوڑتے وقت د کو اوپر سے نیچے کی جانب لکھتے ہیں۔

﴿

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

﴿

ان مثالوں پر غور کیجیے:

د + ا + ر + ا = دارا

د + ا + س = داس

ب + د + ر = بدر

آ + ب + ا + د = آباد

آ + د + ا + ب = آداب

آپ نے غور کیا ہو گا کہ دارا داس آباد اور آداب میں دکی پوری شکل استعمال کی گئی ہے لیکن بدر میں دکی بدلتی ہوئی شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

د + ا + ر + ا = دارا

د + ا + س = داس

آ + ب + ا + د = آباد

ب + د + ر = بدر

آ + د + ا + ب = آداب

8 ڈ کی تدریس:

د کے بعد اگلا حرف ڈ ہے۔ اس کی آواز ڈ ادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی نیم دائرے کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

ڈال کو سب سے پہلے بائیں طرف معمولی سانچے سے اوپر کی جانب اور پھر دائیں جانب سیدھی سطر کھینچتے ہوئے اُسے نیچے کی جانب کھینچ کر ایک نیم دائرہ سی شکل بناتے ہیں اور اس دائرے کے اوپر طوئے بناتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح

ط

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ط

دال کی طرح ڈال خواہ لفظ کے شروع میں آئے یاد رمیاں میں یا پھر آخر میں، ہمیشہ اس کی پوری شکل لکھی جاتی ہے۔ یہ بات غور کرنے کی ہے کہ ڈاپنے سے پہلے والے حرف کے ساتھ تو مل جاتا ہے لیکن اپنے سے بعد والے حرف کے ساتھ نہیں ملتا۔ یعنی ڈ کے بعد کوئی حرف آئے گا تو اسے الگ ہی لکھا جائے گا۔ دوسری ضروری بات یہ ہے کہ حرف کے ساتھ جوڑتے وقت ڈ کو اپر سے نیچے کی جانب لکھتے ہیں۔

ایک مرتبہ پھر دیکھیے

ط

ان مثالوں پر غور کیجیے:

$\text{ڈ} + \text{ب} = \text{ڈب}$

$\text{ڈ} + \text{ا} + \text{ٹ} = \text{ڈاٹ}$

$\text{ڈ} + \text{ب} + \text{ا} = \text{ڈبا}$

$\text{ا} + \text{ڈ} + \text{ڈ} = \text{اڈا}$

$\text{ب} + \text{ڈ} = \text{بد}$

آپ نے غور کیا ہو گا کہ ڈب ڈاٹ ڈبا اور اڈا میں ڈ کی پوری شکل استعمال کی گئی ہے لیکن بڈ میں ڈ کی بدی ہوئی شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

$\text{ڈ} + \text{ب} = \text{ڈب}$

$\ddot{\text{و}} + \text{ا} + \text{ٹ} = \ddot{\text{ڈ}} \text{ا}$

$\ddot{\text{و}} + \text{ب} + \text{ا} = \ddot{\text{ڈ}} \text{ب}$

$\text{ا} + \ddot{\text{و}} + \ddot{\text{و}} + \text{ا} = \ddot{\text{ڈ}} \text{ا}$

$\text{ب} + \ddot{\text{و}} = \ddot{\text{ڈ}} \text{ب}$

9 ذ کی تدریس:

داور ڈ کے بعد اگلا حرف ذ ہے۔ اس کی آواز ج ادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی نیم دائرے کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

ذال کو سب سے پہلے بائیں طرف معمولی سایچے سے اوپر کی جانب اور پھر دائیں جانب سیدھی سطر کھینچتے ہوئے اُسے نیچے کی جانب کھینچ کر ایک نیم دائرہ سی شکل بناتے ہیں اور اس دائیرے کے اوپر نقطہ بناتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ذال اور ڈال کی طرح ذال خواہ لفظ کے شروع میں آئے یا درمیان میں یا پھر آخر میں، ہمیشہ اس کی پوری شکل لکھی جاتی ہے۔ یہ بات غور کرنے کی ہے کہ داور ڈ کی طرح ذ بھی اپنے سے پہلے والے حرف کے ساتھ تول جاتا ہے لیکن اپنے سے بعد والے حرف کے ساتھ جوڑتے وقت ذ کو اوپر سے نیچے کی جانب لکھتے ہیں۔

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ڏ

ان مثالوں پر غور کیجیے:

ڏ+ات=ڏات

ڏ+ب+ح=ڏنح

چ+ڏ+ب=جڏب

ت+ڏ+ب+ڏ+ب=تڏذب

آپ نے غور کیا ہو گا کہ ڏات اور ڏنح لفظوں میں ڏ کی پوری شکل استعمال کی گئی ہے لیکن جڏب اور تڏذب میں ڏ کی بدی ہوئی شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ڏ+ات=ڏات

ڏ+ب+ح=ڏنح

چ+ڏ+ب=جڏب

ت+ڏ+ب+ڏ+ب=تڏذب

10 رکی تدریس:

دڑ اور ڏ کے بعد اب رڑ ز اور ڙ حروف کے بارے میں گفتگو کرتے ہیں۔ آئیے سب سے پہلے حرف رکے بارے میں گفتگو کریں۔ راس حرف کا نام ہے اور اس کی آواز ر ادا ہوتی ہے۔ اس کی شکل ترچھی لکیر کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

ترچھی لکیر /

ر

ر کو اوپر سے نیچے کی جانب ترچھا کھینچتے ہوئے بائیں جانب لے جاتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ر

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ر، جب لفظ کے شروع میں آتا ہے تو یہ پورا لکھا جاتا ہے۔ جب درمیان میں یا پھر آخر میں آتا ہے تو اس کی بدلتی ہوئی شکل لکھی جاتی ہے۔ یہ بات غور کرنے کی ہے کہ را پنے سے پہلے والے حرف کے ساتھ تول جاتا ہے لیکن اپنے سے بعد والے حرف کے ساتھ نہیں ملتا۔ یعنی ر کے بعد کوئی حرف آئے گا تو اسے الگ ہی لکھا جائے گا۔ دوسری ضروری بات یہ ہے کہ حرف کے ساتھ جوڑتے وقت ر کو اپر سے نیچے کی جانب لکھتے ہیں۔ یہ دیکھیے:

ر+ت=رُت

ر+a+ح+ت=راحت

a+ث+ر=اثر

ج+b+r=جبر

ذ+r+a=ذرا

ب+r+b+a+d=برباد

چ+a+d+r=چادر

پ+a+r+a=پارا

آپ نے غور کیا ہو گا کہ رُت، راحت، ذرا، چادر اور پارا میں رکی پوری شکل استعمال کی گئی ہے لیکن اثر، جبر اور برباد میں رکی بدلتی ہوئی شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ر+ت=رُت

ر+a+ح+ت=راحت

a+ث+ر=اثر

ج+b+r=جبر

ذ+r+a=ذرا

ب+r+b+a+d=برباد

چ+ا+د+ر=چادر

پ+ا+ر+ا=پارا

11 ڑ کی تدریس:

ر کے بعد اگلا حرف ڑ ہے۔ اس کی آواز ڏ ادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی ترچھی لکیر کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

ڑ کو اوپر سے نیچے کی جانب ترچھا کھینچتے ہوئے باہمیں جانب لے جاتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ڑ جب لفظ کے شروع میں آتا ہے تو یہ پورا لکھا جاتا ہے۔ جب درمیان میں یا پھر آخر میں آتا ہے تو اس کی بدلتی ہوئی شکل لکھی جاتی ہے۔ یہ بات غور کرنے کی ہے کہ ڈ اپنے سے پہلے والے حرف کے ساتھ تو مل جاتا ہے لیکن اپنے سے بعد والے حرف کے ساتھ نہیں ملتا۔ یعنی ڈ کے بعد کوئی حرف آئے گا تو اسے الگ ہی لکھا جائے گا۔ دوسری ضروری بات یہ ہے کہ حرف کے ساتھ جوڑتے وقت ڈ کو اوپر سے نیچے کی جانب لکھتے ہیں۔ یہ دیکھیے:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ان مثالوں پر غور کیجیے:

$\text{آ} + \text{ڑ} = \text{آڑ}$

$\text{آ} + \text{ڑ} + \text{ا} = \text{آڑا}$

$\text{ب} + \text{ڑ} + \text{ا} = \text{برڑا}$

$\text{ت} + \text{ڑ} + \text{ا} = \text{تارڑا}$

آپ نے غور کیا ہو گا کہ آڑ، آڑا اور تارڑ میں ڑ کی پوری شکل استعمال کی گئی ہے لیکن بڑا میں ڑ کی بدلتی ہوئی شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

$\text{آ} + \text{ڑ} = \text{آڑ}$

$\text{آ} + \text{ڑ} + \text{ا} = \text{آڑا}$

$\text{ب} + \text{ڑ} + \text{ا} = \text{برڑا}$

$\text{ت} + \text{ڑ} + \text{ا} = \text{تارڑا}$

12 ز کی تدریس:

راور ڑ کے بعد اگلا حرف ز ہے۔ اس کی آواز جادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی ترچھی لکیر کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

ز کو اوپر سے نیچے کی جانب ترچھا کھینچتے ہوئے بائیں جانب لے جاتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

راور ڑ کی طرح جب ز لفظ کے شروع میں آتا ہے تو یہ پورا لکھا جاتا ہے۔ جب درمیان میں یا پھر آخر میں آتا ہے تو اس کی بدلتی ہوئی شکل لکھی جاتی ہے۔ یہ بات غور کرنے کی ہے کہ ز اپنے سے پہلے والے حرف کے ساتھ تو مل جاتا ہے لیکن اپنے

سے بعد والے حرف کے ساتھ نہیں ملتا۔ یعنی ز کے بعد کوئی حرف آئے گا تو اسے الگ ہی لکھا جائے گا۔ دوسری ضروری بات یہ ہے کہ حرف کے ساتھ جوڑتے وقت ز کو اوپر سے نیچے کی جانب لکھتے ہیں۔ یہ دیکھیے:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ان مثالوں پر غور کیجیے:

ز+ر=زر

ر+ا+ز=راز

ج+ز+ا=جزا

ب+ز+ا+ز=بزار

ز+ب+ا+ن=زبان

آپ نے غور کیا ہو گا کہ زر، راز اور زبان میں ز کی پوری شکل استعمال کی گئی ہے لیکن جزا اور بزار میں ز کی بدملی ہوئی شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ز+ر=زر

ر+ا+ز=راز

ج+ز+ا=جزا

ب+ز+ا+ز=بزار

ز+ب+ا+ن=زبان

13 ٿِ کی تدریس:

رڑ اور ز کے بعد اگلا حرف ٿ ہے۔ اس کی آواز آنکھ ادا کی جاتی ہے۔ اس کی شکل بھی ترچھی لکیر کی سی ہوتی ہے۔ یہ دیکھیے:

ٿ کو اوپر سے نیچے کی جانب ترچھا کھینچتے ہوئے باعین جانب لے جاتے ہیں۔ یہ دیکھیے اس طرح:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

رڑ اور ز کی طرح جب ٿ لفظ کے شروع میں آتا ہے تو یہ پورا لکھا جاتا ہے۔ جب درمیان میں یا پھر آخر میں آتا ہے تو اس کی بدی ہوئی شکل لکھی جاتی ہے۔ یہ بات غور کرنے کی ہے کہ ٿ اپنے سے پہلے والے حرف کے ساتھ تو مل جاتا ہے لیکن اپنے سے بعد والے حرف کے ساتھ نہیں ملتا۔ یعنی ٿ کے بعد کوئی حرف آئے گا تو اسے الگ ہی لکھا جائے گا۔ دوسری ضروری بات یہ ہے کہ حرف کے ساتھ جو ڑتے وقت ٿ کو اوپر سے نیچے کی جانب لکھتے ہیں اور اس کے اوپر تین نقطے لگاتے ہیں۔ یہ دیکھیے:

ایک مرتبہ پھر دیکھیے:

ان مثالوں پر غور کیجیے:

ڙ+ا+ڙ=ڙاڙ (ایک کانٹے دار جھاڑی جسے اونٹ رغبت سے کھاتا ہے)

ڙ+ر+ف=ڙرف (گھر، عین)

ا+ڙ+د+ر=اڙدر

$\text{م} + \text{ڙ} + \text{د} + \text{ه} = \text{ڙڏه}$

آپ نے غور کیا ہو گا کہ ڙاڻ، ڙف، اڙدر، لفظوں میں ڙ کی پوری شکل استعمال کی گئی ہے لیکن مژده میں ڙ کی بدلتی ہوئی شکل لکھی گئی ہے۔ یہ دیکھیے اس طرح:

$\text{ڙ} + \text{ا} + \text{ڙ} = \text{ڙاڻ}$ (ایک کائنے دار جھاڑی جسے اونٹ رغبت سے کھاتا ہے)

$\text{ڙ} + \text{ر} + \text{ف} = \text{ڙرف}$ (گھرا، عینی)

$\text{ا} + \text{ڙ} + \text{د} + \text{ر} = \text{اڙدر}$ (اجر)

$\text{م} + \text{ڙ} + \text{د} + \text{ه} = \text{ڙڏه}$ (خوشخبری)

$\text{ن} + \text{ڙ} + \text{ا} + \text{د} = \text{ڙزاد}$ (اصل، نسل)

14 خلاصہ:

دوستو! آپ نے حروف تہجی کے حروف جچ جخ دڏز دڙز اور ڙ کی شکلوں، ان کی آوازوں اور جوڑ کر لکھنے کے طریقوں کے بارے میں معلوم کیا۔ آپ نے یہ بھی سیکھا کہ ان حروف کی تینوں صورتیں کیا ہوں گی۔ یعنی جب یہ کسی لفظ کے شروع میں آئے تو اس کی شکل کیا ہو گی، درمیان میں کیا ہو گی اور جب لفظ کے آخر میں آئے تو اس کی شکل کیسی ہو گی۔ امید ہے آپ مشق کے ذریعے اس میں مزید پختگی لائیں گے۔ خیال رہے کہ ہر حرف کی آواز الگ ہوتی ہے۔ اس بات کا بھی خیال رکھیں کہ ادڏز دڙز اور ڙاپنے آگے والے حروف سے ملا کر نہیں لکھے جاتے ہیں۔ ایک اور اہم بات یہ ہے کہ اردو میں ذکی آواز زکی طرح ادا کی جاتی ہے۔ انھیں ہم آواز حروف بھی کہا جا سکتا ہے۔ اگلے ماڈیوں میں آپ سے حروف تہجی کے حروف سچ ص ض ط ظ ع اور غ کے بارے میں گفتگو کی جائے گی۔

Disclaimer

آن لائے کورس کے درسی مواد کی ترتیب و تدوین کے لیے این سی ای آرٹی کی درسی و معاون درسی کتابوں اردو زبان و ادب کی تاریخ، اردو قواعد و انشا، اردو کی ادبی اصناف، رہنمای کتاب، اردو تدریسیات، اردو زبان کی تدریس وغیرہ سے استفادہ کیا گیا ہے۔